

УДК 94 (477.73) : 070

**РОЗГОРТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ НА ОДЕЩИНІ
НАПРИКІНЦІ 1980-х – НА ПОЧАТКУ 1990-х рр.****Андрій Кожанов**

Національний університет «Одеська морська академія»
Україна, 65029, м. Одеса, вул. Дідрихсона, 8
e-mail: ankoz@ukr.net

Національно-демократичний рух другої половини 1980-х років став логічним відлунням проголошеної радянським керівництвом перебудови. З огляду на монополію КПРС у царині політики розпочинався цей процес у формі різних за спрямуванням неформальних об'єднань, клубів і товариств, що мали на меті вирішити тогочасні проблеми суспільства. Підґрунтям для ідеологічної платформи зазначених організацій були питання екологічної безпеки, відродження української мови, дотримання громадянських прав і свобод людини, ліквідації «білих плям» історії.

Історіографія проблеми опозиційних рухів в УРСР 1980-х – 1990-х рр. представлена значним науковим доробком діаспорних і вітчизняних дослідників А. Камінського [12], М. Прокопа [17], А. Русначенка [19], О. Бойка [2], Ю. Зайцева [7]. Передумови та політичні обставини розвитку неформального руху на Одещині отримали відображення у публікаціях О. Козаченко [13], О. Звездун [9], В. Михайлова [14]. Однак питання національно-демократичного руху на регіональному рівні потребує прискіпливої уваги дослідників. Це пов'язано, як з прогалинами у вивченні зазначеної проблематики, так і умовами зберігання документів організацій, оскільки не всі матеріали упорядковані та передані до державних архівів, значна їх кількість досі залишається у приватних колекціях.

Метою статті є висвітлення особливостей формування та діяльності національно-демократичних організацій Одещини впродовж 80-90-х рр. ХХ ст.

Поруч із Києвом і Львовом, Одеса заслужено вважається важливим центром антирежимної боротьби 1960-1980 рр. Невипадково з нею пов'язані життя та діяльність багатьох видатних діячів національного руху опору – Г. Михайленко, Н. Строкатої, С. Караванського, Г. Голумбієвської, В. Барладяну, Л. Тимчука, В. Гончарова, О. Різників, В. Сороковського, П. Отченашенка й ін., створення В. Ігруновим і його однодумцями протягом 1967-1982 рр.

однієї з перших і найповніших у СРСР бібліотеки самвидаву, що мала філіали у 12 містах країни [7, с. 426].

Питання про масштаб і форми опозиційного руху на Одещині упродовж 1960-х – 80-х рр. залишимо відкритим для подальших наукових пошуків, а поки лише констатуємо факт існування у зазначений період слабо консолідованих осередків політичного інакодумства чи принаймні окремих спроб створення організацій подібного характеру. Зокрема, низка інформаційних повідомлень КДБ УРСР, надісланих на адресу ЦК КПУ протягом 1967-1985 рр., вказує на поширення в області самвидавчих листівок із закликами до «нової революції... проти безконтрольної влади однієї партії», «збройної боротьби з радянською владою», «недовіряти офіційним ЗМІ» тощо. Серед організацій, які поширювали «ідейно шкідливі матеріали» можемо назвати «Дзвін» (у жовтні – листопаді 1967 р. листівки за підписом «Дзвону» виявлені у поштовому вагоні потягу Жданов – Ленінград, надіслані до Одеського державного університету), «Організація захисту закону» (18 червня 1975 р., Ізмаїл), «ЦК Народної демократичної партії СРСР» (24 листопада 1983 р., Одеса), «Союзу порятунку вільної думки» (11 березня 1985 р., Одеса) [16, с. 168, 389, 524, 562].

Місто не втратило статусу південного центру громадської активності і за часів перебудови. Очевидно, що процес формування й ідеологічної концептуалізації неформальних об'єднань на Одещині був органічною частиною загальнонаціонального демократичного поступу, тому мало відрізнявся від відповідних політичних процесів на решті територій республіки. Стосовно неформальних товариств кінця 1980-х років дослідник О. Бойко визначив наступні особливості становлення: стихійний процес формування; розбудова неформальних структур «знизу» під впливом народної ініціативи; об'єднання громадян на основі спільних інтересів та особистих стосунків; відсутність на початковому етапі чіткої регламе-

нтації діяльності; обрання, а не призначення лідера, на основі визнання його авторитету та компетентності у відповідному виді діяльності; консолідація на основі демократичних засад; порівняно значний ступінь самостійності, незалежності від державних і політичних структур [2, с. 44].

У контексті досліджуваної проблеми звертає на себе увагу і той факт, що антирадянський рух опору, за влучним спостереженням історика Ю. Зайцева, має характер «перманентності та спадковості, хоча й не позбавлений періодів спаду, поразок, депресії». Певний вплив на розгортання мережі націонал-демократичних об'єднань Одещини наприкінці 1980-х років справили попередники: «Демократичний союз соціалістів» (1962 р.), Українська загальнонародна організація (1961 р., з 1964 р. Український національний фронт), Громадський комітет захисту Ніни Строкатої (1971 р.), «Україна» (1972 р.), Українська Гельсінська група (1976) [7, с. 415].

У 1988 р. на тлі декларованих ХІХ партконференцією «поглиблень» перебудови та «подальшої» демократизації, активізується громадсько-політичний рух в УРСР. Однією з перших в Одесі почала діяти суспільно-політична організація «Демократичний союз сприяння перебудові» (ДССП). До лав об'єднання входили активісти правозахисного руху Б. Земельман, Л. Мендельсон, І. Голобородько, Л. Заславський, Л. Леонова, В. Павловський. Члени Союзу регулярно проводили таємні зібрання, під час яких обговорювали соціально-політичні проблеми країни, питання конституційних прав населення та зловживань партапарату [11, арк. 15].

ДССП у своєму розвитку пройшов досить типовий для перших опозиціонерів шлях – від вимушених апологетів перебудови до політичних опонентів КПУ. Напівлегальне становище й обмежена соціальна база призвели до розколу ДССП, його радикальне крило – «опозиційна партія Демократичного союзу» продовжила діяльність у напрямі консолідації антирадянських і демократичних сил регіону.

Зусиллями місцевої інтелігенції восени 1988 р. в Одесі створено Товариство шанувальників української мови імені Т.Г. Шевченка. Ініціатором створення стала Н. Белінська – працівник дитячої бібліотеки № 10. До складу товариства увійшли вчителі, літератори, журналісти, працівники науки та культури. Організація об'єднала «усіх бажаючих, незалежно від роду занять і національності, усіх, хто вивчає і підтримує поширення української мови

та культури». Досить широким було і поле діяльності товариства: від проведення свят рідної мови, тематичних вечорів і концертів до урочистого вшанування пам'ятних літературно-мистецьких дат, створення краєзнавчих літописів [13, с. 106].

Відгалуженням одеського ТУМу є просвітницьке товариство «Південна громада» імені Т.Г. Шевченка, що виникло того ж року. Діяльність товариства спрямована на поширення знань серед населення, формування національної свідомості у громадян України, утвердження української мови як державної у всіх сферах суспільного життя, поширення у суспільстві принципів гуманізму, взаєморозуміння та співробітництва, збереження та розвиток національних мов і культур інших народів України, розбудову та зміцнення незалежної демократичної української держави, сприяння її духовному й економічному зростанню [14, с. 210].

Наприкінці 1988 р. активну діяльність в Одесі розгорнула Українська Гельсінська спілка (УГС), очолювана відомим дисидентом і колишнім політв'язнем В. Барладяну. Одеський правозахисний рух має давню історію, оскільки саме з ім'ям видатної одеситки Ніни Караванської (Строкатої) пов'язано створення першої в Україні правозахисної організації – Громадського комітету захисту Ніни Строкатої, яку заснував 21 грудня 1971 р. у Львові В. Чорновіл [7, с. 422]. Закономірно, що влада за інерцією сприймала наступника Гельсінської групи як опозиційну організацію. Згідно з довідками КДБ УРСР організація від самого початку існування віднесена до категорії «екстремістських та націоналістичних» і суттєво впливала на інші «нешкідливі» самодіяльні об'єднання. На відміну від більшості тогочасних неформалів, діяльність Спілки торкалася і політичної площини, про що свідчать архівні матеріали. В інформаціях Одеського обкому до ЦК КПУ про політичну обстановку в області зазначалося, що метою організації був вихід України зі складу СРСР, щоб «без крові будувати незалежну українську державу». Активісти УГС здійснювали агітацію у студентському, молодіжному оточенні та в українських національно-культурних товариствах, поширювали матеріали самвидаву [11, арк. 15].

Ключовим періодом становлення національно-демократичного руху на Одещині слід вважати 1989 р. У цей час відбувається оформлення наймасовішої недержавної організації республіки – Народного Руху України (НРУ), значно зростає громадсько-політична активність населення.

Згідно з повідомленням комісії Одеського обкому Компартії України від 1 липня 1989 р., в області та м. Одесі великого поширення набувають самодіяльні суспільні рухи, цілі та діяльність яких «далекі від ідей перебудови». Серед них називалися вищезазначені Демократичний союз, Народний союз сприяння перебудові, філія Української Гельсінської спілки. Все більш відкритими, «антирадянськими стають нападки цих екстремістів на партійні, радянські, адміністративні органи». Для боротьби з опозицією комісія партійного контролю виробила низку положень з настановами «рішуче виступати проти групових акцій, що носять націоналістичний та антисоціалістичний характер, систематично публікувати матеріали, що розкривають позицію КПРС з питань теорії і практики перебудови, на яких паразитують екстремістські елементи, урізноманітнити форми роботи з учасниками самодіяльних об'єднань, практикувати діалоги з ними, допомагати «неформалам» знаходити конкретну і корисну справу» [4, арк. 14].

Показовою є постанова Одеського обкому від 20 червня 1989 р. «Про роботу редколегії партійного бюро газети «Чорноморська комуна». Редактора О. Білоуса звинуватили у нечіткій, пасивній позиції щодо «викриття спроб утворення політичних організацій, які протистояли б КПРС і республіканській партійній організації». Газети закидали брак «активності та наступальності в розкритті небезпечного характеру дій екстремістів, які прагнуть змінити соціалістичний вибір, зводять наклепи на В. Леніна, КПРС, сіють насіння національного роз'єднання, політичного нігілізму» [5, арк. 11].

Втім, будь-які спроби влади взяти під контроль неформальний рух, що у найближчій перспективі загрожував перетворитися в організовану опозицію, не дали очікуваного результату. У червні 1989 р. була проведена установча конференція одеського добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал». Об'єднання плідно працювало на ниві відродження історичної правди, увіковічення пам'яті жертв репресій. За даними дослідника В. Михайлова, завдяки діяльності місцевого відділення лише за період 1988-1991 рр. по Одеській області реабілітовано 8906 осіб, незаконно засуджених упродовж 1930-х-1950-х рр. [14, с. 211].

Незважаючи на те, що «Меморіал» позиціонувався як організація суто культурницького спрямування, члени об'єднання досить активно долучилися до політичного життя в області.

Зокрема, в одному з листів Одеського обкому до ЦК Компартії України повідомлялось про «злісне протиборство «Меморіалу» та інших неформалів з кандидатами із числа партійних і радянських працівників», що відповідним чином впливало на результати парламентських виборів 1990 р. Крім того, чиновники нарікали на допомогу товариства у проведенні несанкціонованих мітингів та акцій на підтримку «Демократичного блоку» [15, арк. 14].

Як вже зазначалося, вагомим чинником похвалення політичного життя в УРСР стало формування регіональних осередків Народного Руху України. Забігаючи наперед, зауважимо, що Рух на Одещині виник одночасно у двох варіантах – «державному» з ініціативи обласної компартійної верхівки та «неформальному» – зусиллями неурядових громадських організацій.

Вочевидь дозвіл влади на публікацію проекту програми Руху у «Літературній Україні» 16 лютого 1989 р. зумовлений, передусім, гострою політичною необхідністю «викриття ворожих намірів ініціаторів створення НРУ». Втім, місцеві неформали й інші громадські організації сприйняли перспективу створення Народного Руху з неприхованим ентузіазмом: «Меморіал», «Південна громада», Філософське товариство, «Лелека», Соціологічна асоціація, «Вільна хвиля», Товариство української мови імені Т.Г. Шевченка у смт. Южне, представники екологічних клубів, спілки письменників, художників, первинних осередків Руху на заводах, у закладах культури та науки проголосили себе групами підтримки НРУ, координували спільні дії у напрямі створення оргкомітету, підготовки регіональної установчої конференції [8, арк. 29-33].

Цілоком характерною, відносно курсу ЦК КПУ, була реакція місцевої влади на стрімкий процес консолідації демократичних самодіяльних організацій міста й області. Варіації мали місце лише у формах і методах боротьби з опозицією. На пленумі Одеського міськкому партії (25 лютого 1989 р.), семінарах і зустрічах з трудовими колективами теза про опозиційність НРУ та його деструктивний вплив на громадськість набула форми домінуючої ідеології. Зокрема, перший секретар Приморського райкому партії Одеси І. Копанський запитав: «Чому досі про своє відношення до руху не висловив у пресі Б. Олійник – кандидат в народні депутати СРСР від КПРС. Якщо він за програму НРУ то, мабуть, слід ставити питання про його відгук з кандидатів в депутати. Якщо проти – то повинен проявити активність

у викритті екстремістської націоналістичної платформи руху» [10, арк. 46].

7 липня 1989 р. в Одесі у Будинку вчених відбулася зустріч керівників організацій, творчих союзів і самодіяльних громадських формувань на якій обговорювалися підходи до створення організаційної структури з розвитку руху сприяння перебудові [6, арк. 45]. За пропозицією секретаря партбюро Одеської письменницької організації Т. Федюка ідеологічному відділу обкому партії доручено скласти список кандидатів до координаційної ради по розвитку руху сприяння перебудові [6, арк. 47]. Вже 25 серпня, за день до запланованого націонал-демократами з'їзду, компартійні функціонери провели власну установчу конференцію обласної організації Руху. За командою згори у зборах взяли участь делегати понад 80-ти суспільних, державних і громадських організацій, деякі творчі спілки та робітничі колективи міста й області. Створено так звану «Регіональну організацію руху за перебудову». Пропускали на з'їзд суворо за мандатами та перепустками, незважаючи на те, що у газетних повідомленнях про захід оргкомітет запрошував усіх бажаючих (до слова, у числі недопущених на конференцію опинилися майбутні керівники обласного НРУ Є. Акимович і В. Цимбалюк, яким відмовлено під приводом відсутності мандатів і місць у залі) [18, с. 1].

Унікаючи зайвих подробиць «одержавленого» з'їзду зауважимо, що деякі положення прийнятих на ньому програмних документів відрізнялися від київського проекту. В одеському варіанті розкриті конкретні форми співробітництва Руху з партійними та громадськими організаціями. Зокрема, у розділі «Організаційна структура» з'явився пункт, за яким члени КПРС і ВЛКСМ формують свої представництва в органах новоствореного об'єднання.

Симптоматичними були і помилки, допущені оргкомітетом з підготовки програмних документів. Уже з перших хвилин роботи конференції лунали запитання: «Чому з назви зникло слово «Україна»?», «Чому в основних напрямів діяльності регіональну організацію Руху названо суспільно-політичною організацією, а в проекті принципів і змісту діяльності – лише суспільною?» [9, с. 134]. Науковий співробітник Одеського відділення Інституту економіки АН Української РСР Ю. Веселов запитав: «Чи був прецедент у світовій практиці, коли б за два дні до установчої конференції опублікували проект основного документу, а за декілька хвилин до початку її ро-

боти делегати його одержали? Ледей вистачило часу, слухаючи доповідача, ознайомитися зі змістом. Де вже тут до серйозного аналізу» [18, с. 1].

Тим часом у Кишиневі, у республіканському Будинку кіно національно-демократичні сили (загалом 120 делегатів з Одеси), провели альтернативну обласну установчу конференцію НРУ [3, с. 41].

Голова одеського «Меморіалу» В. Цимбалюк у своєму інтерв'ю газеті «Вечірня Одеса» повідомляв, що заяву про проведення заходу 26 серпня подано завчасно – 10 серпня. У ній запропоновано три можливих варіанти місць проведення, у тому числі і Будинок самодіяльної творчості імені Лесі Українки. Всі спроби отримати будь-яке приміщення виявилися марними. Попередні домовленості з театрами та будинками культури були відмінені головою обласного управління культури Д. Беловим, який у розмові з активістами заявив, що «Південна громада» «замість того, щоб займатися українською мовою та культурою, стала дахом для ворожого антирадянського Руху». Подальші спроби знайти приміщення були безрезультатними і рухівцям не лишилось нічого іншого як провести конференцію у Молдові [1, с. 1].

На установчій конференції декларувалося, що новостворена організація НРУ за перебудову є добровільною, створюється за ініціативою громадян різних національностей для їх об'єднання у боротьбі за моральне, національне та політичне відродження суспільства. Метою проголошувалося: «сприяння створенню такого державного механізму, який би гарантував кожній людині можливість вільно висловлювати свої погляди і виявляти власні здібності... Створення громадського суспільства на принципах самоврядування як системи громадських організацій, що діють у всіх сферах суспільного життя». Співголовами одеської крайової організації НРУ на з'їзді обрано Є. Акимовича, В. Крижанівського, Л. Курчикова, В. Рожка, А. Уймова, В. Цимбалюка, Ю. Чорного. Головний зміст діяльності об'єднання, за задумом його творців, полягав у боротьбі за відродження державного суверенітету, створення ефективного механізму соціального захисту громадян від свавілля та зловживань бюрократичного апарату.

На початку 1990-х років формується широка мережа міських і районних осередків НРУ. Першими в області були створені Білгород-Дністровська, Ізмаїльська, Іллічівська й Одеська міські організації. Упродовж 1990-1992 рр.

засновуються районні організації: Савранська, Великомихайлівська, Роздільнянська, Березівська, Ананївська, Раухівська, Миколаївська, Комінтернівська [9, с. 136].

Таким чином, наприкінці 1980-х – на початку 90-х рр. на території Одещини засновано низку самодіяльних громадсько-політичних організацій. Їх діяльність спрямована на відродження української культури, національної історії, забезпечення демократії та свободи громадян. Процес становлення неформальних товариств наштовхувався на супротив місцевого партапарату, що, у свою чергу, спричинило консолідацію національно-демократичного руху, усвідомлення у його середовищі неможливості вирішення нагальних проблем у межах існуючої тоталітарної системи. Зазначена громадська активність стала одним з рушіїв соціокультурних трансформацій в українському суспільстві на шляху до політичного плюралізму та державної незалежності.

Національно-демократичні об'єднання регіону перебували у тісному зв'язку з загальнонаціональним рухом опору 1950-1980 рр., успадкували його ідеологічні підвалини та форми боротьби з владою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Акимович Є., Цымбалюк В. Необходимые уточнения // *Вечерняя Одесса*. 1989. 8 сентября.
2. Бойко О.Д. Україна в 1985-1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. Київ: ІПІЕНД, 2002. 306 с.
3. Гончарук Г.І. Народний Рух України. Історія. Одеса: Астропринт, 1997. 380 с.
4. Директивні листи обкому партії, направлені в міськкоми партії з питань організаційно-партійної, ідеологічної роботи. 22 лютого – 9 жовтня 1989 р. // *Держархів Одеської області* (ДАОО). Ф.11. Оп.151. Спр.54. 60 арк.
5. Довідки відділів обкому, інформації партійних, радянських, господарських організацій про виконання постанов обкому Компартії України з питань ідеологічної роботи. 14 березня 1989 р. – 16 листопада 1990 р. // *ДАОО*. Ф.11. Оп.152. Спр.36. 68 арк.
6. Документи обкому партії з ідеологічної роботи. Записки, робочі плани ідеологічного відділу обкому партії з питань науки, культури, освіти, роботі творчих організацій,

партійних видань // *ДАОО*. Ф.11. Оп.151. Спр.55. 99 арк.

7. Зайцев Ю. Рух опору на Півдні України (кінець 1950-х – 1980-ті роки): Одеська парадигма // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 24. Львів, 2014. С. 413-434.

8. Записки, довідки, інформації, листи ЦК Компартії України до ЦК КПРС, відділів ЦК Компартії України, партійних органів, КДБ і МВС УРСР про роботу партійних організацій у зв'язку з діяльністю неформальних об'єднань, проведення установчих з'їздів і конференцій Народного Руху України за перебудову, Українського товариства «Меморіал» і зборів у окремих містах республіки, протидію іноземним дипломатам і журналістам у спробах збирання негативної інформації про життя в УРСР, антирадянська діяльність емігрантських центрів та інші питання ідеологічної і масово-політичної роботи. – 3 лютого – 20 грудня 1989 р. // *Центральний державний архів громадських об'єднань України*. Ф.1. Оп.32. Спр.2658. 233 арк.

9. Звездун О.М. До питання про створення Одеської обласної організації НРУ за перебудову // *Інтелігенція і влада*. 2010. № 20. С. 130-137.

10. Інформації обкому партії в ЦК КПРС, ЦК Компартії України з питань організаційно-партійної, ідеологічної роботи, соціально-економічної політики, агропромислового комплексу // *ДАОО*. Ф.11. Оп.151. Спр.51. 138 арк.

11. Інформації обкому партії в ЦК КПРС Компартії України про роботу підприємств оборонної галузі промисловості, політичній обстановці в області // *ДАОО*. Ф.11. Оп.151. Спр.52. 35 арк.

12. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні. Мюнхен: Укр. вільний університет, 1990. 624 с.

13. Козаченко О.М. Ідейні попередники Народного Руху України на Одещині // *Інтелігенція і влада*. 2011. № 22. С. 101-108.

14. Михайлов В.В. Політичне протистояння неформальних громадських об'єднань та Комуністичної партії на Одещині наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2013. Вип. XXXV. С. 209-216.

15. Переписка обкому партії з ЦК КПРС, ЦК Компартії України по організаційно-партійній, кадровій, ідеологічній роботі. 2 березня 1989 р. – 20 грудня 1990 р. // *ДАОО*. Ф.11. Оп.152. Спр.63. 48 арк.

16. Політичні протести й інакюдство в Україні (1960-1990): Документи і матеріали / Упор. В.М. Даниленко. Київ: Смолоскип, 2013. 736 с.

17. Прокоп М. Напередодні незалежної України. Нью-Йорк. Львів: НТШ, 1993. 502 с.

18. Радченко-Субич В. Поспіх на шкоду справі // *Чорноморська комуна*. 1989. 29 серпня.

19. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950 – початок 1990-х рр. Київ: Вид-во ім. О.Теліги, 1998. 720 с.

Кожанов Андрій *Розгортання національно-демократичного руху на Одещині наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.*

У статті висвітлено особливості розгортання національно-демократичного руху на Одещині наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. На прикладі низки неформальних організацій регіону розкрито характер відносин компартійної влади з невідконтрольними самодіяльними об'єднаннями, зміст і методи вираження опозиційного руху в останні роки існування СРСР.

Ключові слова: опозиційний рух, період перебудови, неформальні організації, національно-демократичні сили, Одещина

Кожанов Андрей *Развертывание национально-демократического движения в Одесской области в конце 1980-х – начале 1990-х гг.*

В статье освещены особенности развертывания национально-демократического движения в Одесской области в конце 1980-х – начале 1990-х гг. На примере ряда неформальных организаций региона раскрыт характер отношений компартийной власти с неподконтрольными самостоятельными объединениями, содержание и формы выражения оппозиционного движения в последние годы существования СССР.

Ключевые слова: оппозиционное движение, период перестройки, неформальные организации, национально-демократические силы, Одессина

Kozhanov Andriy *The deployment of national-democratic movement in the Odesa region in the late 1980s – early 1990s*

The paper is devoted the peculiarities of the deployment of the national-democratic movement in Odesa region in the late 1980s and early 1990s. For example, a number of informal organizations of the region have revealed the nature of the relations of the Communist Party with uncontrolled amateur associations, the content and methods of expressing the opposition movement in recent years the existence of the USSR.

The activation of the opposition movement in the Ukrainian SSR in the late 1980s was caused by a policy of perestroika. This process was begun in the form of different directions of informal associations, clubs and societies, its were aimed at the solving key problems of society at the time. The basis for the ideological platform of these organizations were the questions of environmental security, national history, the revival of the Ukrainian language, respect for civil rights and freedoms. During 1988-1989, having convinced of the impossibility of solving urgent the socio-cultural problems within the existing totalitarian system, the public activists are moving to the political plane of confrontation.

The democratic associations of Odesa region were inextricably interconnected with the national resistance movement of 1950-1980, inheriting from their predecessors the ideological foundations and means of combating power.

Keywords: *oppositional movement, the period of perestroika, informal groups, national-democratic forces, Odesa region*

Надійшла до редакції 16.01.2018 р.